

BUSINESS, TRADE AND EXCHANGE ACTIVITIES

ПІДПРИЄМНИЦТВО, ТОРГІВЛЯ ТА БІРЖОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 338.245 (477)

ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА ТА СТИМУЛЮВАННЯ БІЗНЕСУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Юлія Солоненко; Павло Панасюк

*Донецький національний університет імені Василя Стуса,
Вінниця, Україна*

Резюме. Розглянуто основні проблеми та перешкоди функціонування економіки України в умовах воєнного стану. Проведено аналіз та оцінювання обсягів збитків, завданих бізнесу та цивільному населенню в умовах бойових дій. Виявлено наростання негативних тенденцій у середовищі функціонування підприємств, зокрема мова йде про розриви логістичних ланцюгів та ризики реорганізації бізнесу. Доведено, що війна породила високу невизначеність в українському бізнесі, як наслідок, спостерігаємо появу все нових і нових підприємств, що припиняють свою економічну діяльність. Досліджено вплив війни на експортний та аграрний потенціали України. Виявлено, що війна з кожним днем збільшує ризики глобальної продовольчої кризи. Доведено, що аграрний сектор України потребує значної допомоги та підтримки. Розглянуто комплекс основних факторів, які допомагають підтримувати аграрний ринок України та проведено оцінювання найновіших державних програм з підтримання та стимулювання аграрного сектора України як одного з найбільш стратегічно-важливих секторів економіки. Проведено аналіз та оцінювання нинішнього стану бізнесу та його галузевої трансформації в умовах війни. Визначено основні проблеми, що заважають бізнесу відновлюватися та ефективно функціонувати в умовах війни, виокремлено потенційні джерела допомоги українському бізнесу. Розглянуто особливості державної політики в умовах воєнного стану та виокремлено основні напрямки розвитку бізнесу України в умовах війни. Приділено увагу державній Програмі релокації бізнесу як ефективному інструменту захисту підприємств та забезпечення їх функціонування в критичних умовах війни. Значну увагу приділено політиці державного кредитування, зокрема програмі пільгового кредитування «5–7–9%» як ефективному інструменту, що допомагає підтримувати й активізувати підприємницьку діяльність в умовах війни та забезпечувати ефективну підтримку сільськогосподарських товаровиробників, які нині працюють в екстремальних умовах. Доведено ефективність запровадження нульової ставки кредитування та скасування акцизного збору при ввезенні бензину та дизельного пального в Україну. Варто зазначити, що економіка наразі працює в надзвичайно важких та екстремальних умовах і наше дослідження доводить нагальну потребу України в ефективних економічних рішеннях, які уряд втілює через заходи державного підтримання та стимулювання розвитку бізнесу нашої країни в ці важкі часи.

Ключові слова: бізнес; воєнний стан; повномасштабне вторгнення; дестабілізація бізнесу, державна підтримка, державні програми розвитку, податкове стимулювання.

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2023.03.190

Отримано 18.04.2023

UDC 338.245 (477)

STATE SUPPORT AND BUSINESS STIMULATION UKRAINE IN THE CONDITIONS OF WAR

Yuliia Solonenko; Pavlo Panasiuk

Vasyl` Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine

Summary. *The article examines the main problems and obstacles to the functioning of the economy of Ukraine in the conditions of martial law. An analysis and assessment of the amount of damage caused to business and the civilian population during hostilities was carried out. The growth of negative trends in the environment of the functioning of enterprises was revealed, in particular, we are talking about breaks in logistics chains and risks of business reorganization. It has been proven that the war created a high level of uncertainty in Ukrainian business, as a result of which we observe the appearance of more and more new enterprises that stop their economic activity. The influence of the war on the export and agricultural potential of Ukraine is studied. It has been found that the war increases the risks of a global food crisis every day. It has been proven that the agricultural sector of Ukraine needs significant help and support. The set of main factors that help support the agricultural market of Ukraine was considered, and the latest state programs for supporting and stimulating the agricultural sector of Ukraine, as one of the most strategically important sectors of the economy, were evaluated. An analysis and assessment of the current state of business and its sectoral transformation in war conditions has been carried out. The main problems that prevent business from recovering and functioning effectively in war conditions are identified, and potential sources of assistance for Ukrainian business are identified. The peculiarities of state policy in the conditions of martial law are considered and the main directions of business development of Ukraine in the conditions of war are highlighted. Attention is paid to the state program of business relocation, as an effective tool for protecting enterprises and ensuring their functioning in critical conditions of war. Considerable attention is paid to the policy of state crediting, in particular to the program of concessional crediting «5–7–9%», as an effective tool that helps to support and activate business activities in the conditions of war and to provide effective support to agricultural producers who currently work in extreme conditions. The effectiveness of the introduction of a zero lending rate and the abolition of the excise tax on the import of gasoline and diesel fuel into Ukraine has been proven. It is worth noting that our economy is currently operating in extremely difficult and extreme conditions, and our research proves Ukraine's urgent need for effective economic solutions, which, in particular, the government implements through measures of state support and stimulation of business development in our country in these difficult times.*

Key words: *business; martial law; full-scale invasion; business destabilization, state support, state development programs, tax incentives.*

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2023.03.190

Received 18.04.2023

Постановка проблеми. З початком повномасштабної війни в Україні 24 лютого 2022 року економіка нашої країни зазнала й продовжує зазнавати значних негативних змін. Бізнес один із перших відчув на собі негативний вплив війни, про що свідчить зростання невизначеності у бізнес-середовищі та, як наслідок, припинення діяльності багатьох підприємств. Війна зруйнувала значну критичну інфраструктуру нашої економіки, яка забезпечувала функціонування основних бізнес-процесів у нашій країні. Також спостерігаємо значний підрив продовольчої безпеки внаслідок військових дій, які значно скоротили наш експортний та аграрний потенціал, відкинувши нас з наших провідних позицій на світовій арені. Саме тому актуальність даного питання є дуже важливою, адже бізнес є драйвером економіки й сьогодні він як ніколи потребує грамотного підтримання та ефективного стимулювання до розвитку з боку держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням необхідності пошуку нових ефективних рішень з питань стимулювання та підтримання бізнесу

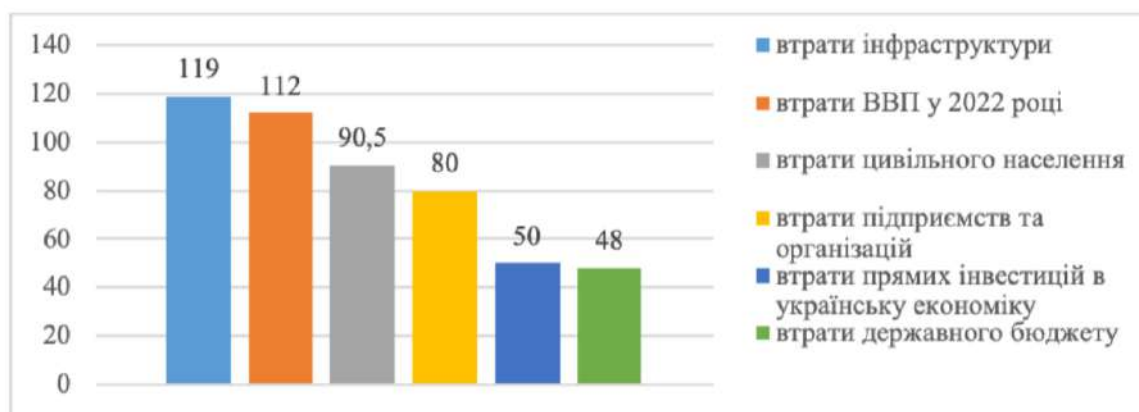
України в умовах війни займаються такі вчені: Я. Голобородько [1], Є. Пласконь [2], Д. Шварц [3] та ін. Проблемам продовольчої безпеки та напрямкам стабілізації аграрного сектора України присвячено праці таких науковців: О. Бородіна [4], В. Мамчур [5], І. М. Сабій [6].

Метою дослідження є оцінювання та узагальнення результатів аналізу сучасного стану та умов функціонування бізнесу в Україні, визначення основних напрямів стимулювання та розвитку бізнесу в умовах воєнного стану.

Постановка завдання. Для досягнення поставленої мети визначено такі наукові завдання: провести оцінювання сучасного стану бізнесу в Україні; визначити основні тенденції бізнесу в умовах воєнного стану; виявити основні перешкоди, що заважають бізнесу функціонувати в сучасних умовах; розглянути та проаналізувати основні аспекти державного стимулювання та підтримання українського бізнесу; зробити висновки щодо заходів, які допоможуть утримати бізнес на плаву та сприятимуть його подальшому розвитку в екстремальних економічних умовах.

Виклад основного матеріалу. З початку повномасштабного вторгнення українська економіка зазнала значних втрат. Внаслідок війни зруйновано багато підприємств малого, середнього та великого бізнесу, критичних пошкоджень зазнала бізнес-інфраструктура, яка забезпечувала функціонування бізнесу в різних регіонах України. Лише протягом літа 2022 року економіка України внаслідок війни зазнала збитків на понад 31 млрд доларів США [7]. Основними драйверами України до війни були такі сфери: видобувна промисловість, металургія та агропромисловий сектор. Наразі ж ці сфери зазнали найбільших втрат внаслідок воєнних дій [8].

З рис. 1 чітко бачимо, що війна завдала значних збитків для економіки нашої країни, які у грошовому вираженні станом на березень 2022 року склали 499,5 млрд дол США. Найбільші втрати спостерігаємо за такими напрямками як: втрати інфраструктури (119 млрд дол США), втрати ВВП (112 млрд дол США), втрати цивільного населення (90,5 млрд дол США). Трохи менші, проте не менш важкі втрати, маємо за такі напрямками: втрати підприємств та організацій (80 млрд дол. США), втрати прямих інвестицій в українську економіку (50 млрд дол США), втрати державного бюджету (48 млрд дол США). Всі ці втрати негативно впливають на загальний стан і функціонування економічної системи нашої країни.

Рисунок 1. Втрати українського бізнесу у 2022 році внаслідок повномасштабної війни (млрд дол США) [1]

Наслідком значних економічних втрат є поява негативних тенденцій у структурі функціонування українського бізнесу (рис. 2).

Рисунок 2. Робота українського бізнесу в умовах війни (2022 р.) [9]

Як бачимо з рис. 2, лише 14% бізнесу не зважаючи на вплив війни змогли зберегти свої позиції і продовжують працювати як раніше. Основна ж частка бізнесу зазнала негативних змін: 31% бізнесу працює частково, 27% бізнесу призупинено до кращих часів, 18% майже не працює, а 6% взагалі втратили свою активність.

Для кращого розуміння сучасних тенденцій у діяльності підприємств проаналізуємо частки підприємств, що припинили свою діяльність внаслідок початку війни у 2022 році (рис. 3).

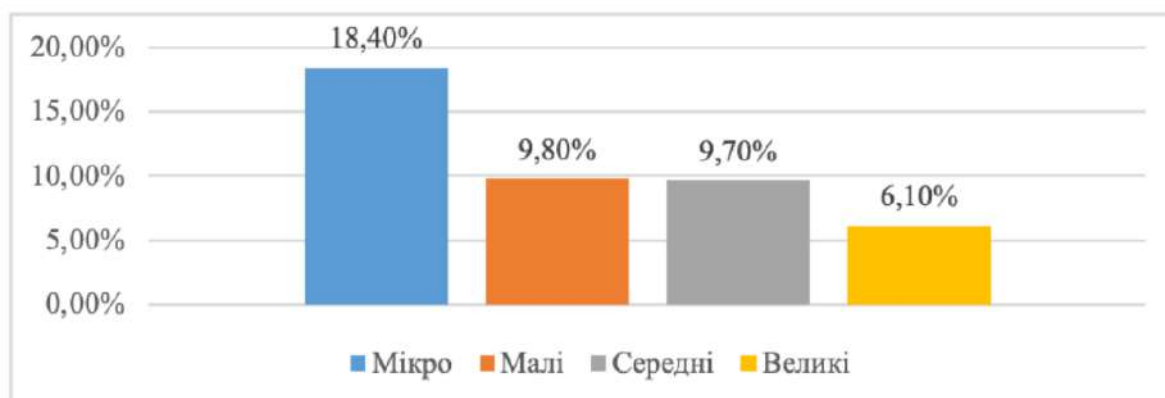

Рисунок 3. Підприємства, які припинили свою діяльність у 2022 році внаслідок повномасштабної війни [10]

Як бачимо, найбільша частка припинення підприємницької діяльності спостерігається серед мікробізнесу (18,4%), другу позицію поділяє малий (9,8%) та середній (9,7%) бізнес і на третій позиції – великий бізнес (6,10%). Така градація зумовлена зокрема такими факторами: чисельність працюючого персоналу, рівень обмеженості фінансових ресурсів, запаси сировини, матеріалів та продукції, державна підтримка.

Значних збитків також зазнав і експортний потенціал України, зокрема за такими напрямками: продукти АПК, вироби з металів, мінеральні продукти. До війни ці напрямки були лідерами у структурі формування експорту нашої країни. Особливу увагу тут варто приділити аграрному сектору, частка в експорті якого до війни складала (41%) (рис. 4).

Рисунок 4. Товарна структура експорту України за 2021 рік, у % [11]

Також слід зауважити, що погіршення функціонування аграрного сектора України внаслідок початку повномасштабної війни прямопропорційно впливає на рівень продовольчої безпеки як української, так і світової.

Для кращого розуміння втрат аграрного сектора від війни, варто проаналізувати динаміку експорту з України зернових, зернобобових та борошна (рис. 5).

Рисунок 5. Динаміка експорту зернових з України за 2013-2023 рр. [11]

Як бачимо, динаміка експорту в період з 2013 по 2023 рік була доволі плаваючою, проте поступово набувала позитивних тенденцій. Зокрема, у період 2018–2020 років, спостерігаємо спад експорту, який стабілізувався на період з 2020 по 2022 роки. Тут основним фактором впливу можна вважати пандемію covid-2019. Критичним же ударом стала війна у 2022 році, яка скоротила експорт зернових продуктів (2022–2023 рр.) на 10,58 млн тонн до позначки у 34,36 млн тонн.

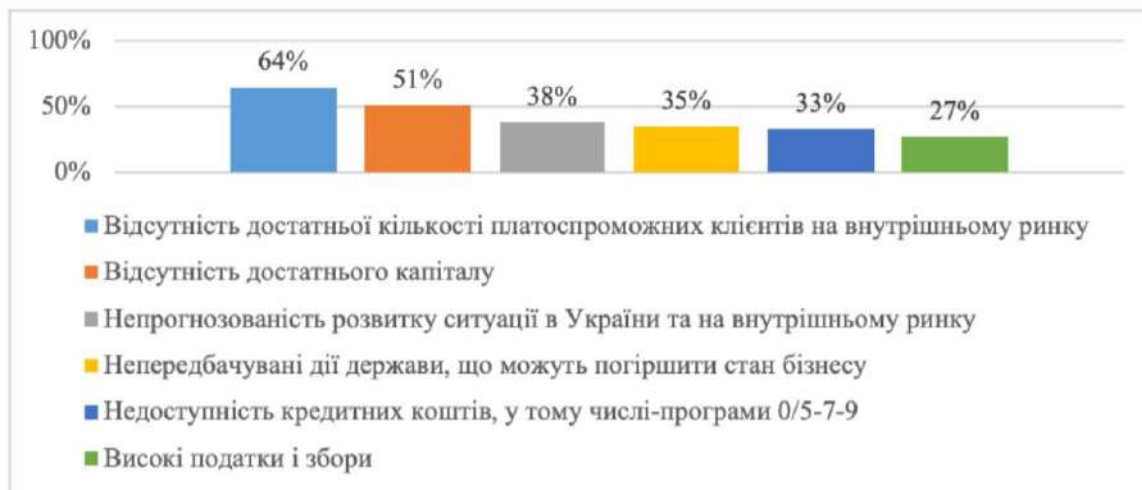
Варто зауважити, що війна негативно вплинула на всі сфери економіки нашої країни. Перед кожним сектором постали особливі перешкоди та виклики. Саме тому для повного розуміння складності ситуації варто провести аналіз основних проблем, що постали перед найбільш важливими та перспективними секторами нашої економіки (табл. 1).

Таблиця 1. Основні перешкоди в розвитку ключових підприємницьких секторів економіки України в умовах війни

Галузь економічної діяльності	Основні перешкоди до розвитку
Сільське господарство та аграрний бізнес	Скорочення посівних площ, їх обстріли, мінування та критичне забруднення внаслідок цього; брак коштів для закупівлі насіння та добрив; зруйнування вагової частки виробничої інфраструктури; постійне зростання цін на сировину; проблеми з паливом та транспортною логістикою; нестача кваліфікованої робочої сили
Енергетика	Постійна небезпека обстрілів та пошкодження енергетичних об'єктів; обстріли критичної інфраструктури; різке скорочення виробничих можливостей
Металургія	Масовані обстріли підприємств; руйнування основної виробничої інфраструктури; скорочення виробничих і технологічних потужностей; блокування портів і морських шляхів
Логістика	Значні пошкодження транспортно-магістральної інфраструктури; закриття організацій через обстріли та брак кадрового потенціалу; скорочення попиту на доставку товарів
ІТ-сектор	Проблеми цифрової інфраструктури; потреби у кваліфікованих кадрах; постійні пошкодження телекомунікаційних зв'язків та електромереж
Страхова система	Значне скорочення попиту (місцями він критичний або взагалі відсутній) на страхові послуги, зокрема у найприбутковіших галузях (морські перевезення, авіаперевезення, туризм, автостраховання)

Джерело: розроблено авторами.

Незважаючи на те, що кожна сфера бізнесу має свої труднощі розвитку та функціонування в умовах війни, на основі проведеного опитування бізнесу з різних сфер та розмірів, можемо виділити основні спільні перешкоди для усього українського бізнесу (рис. 6).

Рисунок 6. Основні перешкоди, що заважають відновлюватися українському бізнесу в умовах війни [12]

Найбільшою перешкодою для відновлення бізнесу є обмеженість у фінансових ресурсах (64 та 51%), породжена критично низькою платоспроможністю споживачів, недоступністю кредитних коштів і власного капіталу. Другу позицію розділяють такі перешкоди: непрогнозованість розвитку ситуації в Україні та на внутрішньому ринку (38%), непередбачувані дії держави (35%) та недоступність кредитних коштів (33%). Останньою з основних перешкод є високі податки і збори (27%).

Не зважаючи на складну економічну ситуацію в Україні і наявність значних перешкод, які стоять на шляху до розвитку й відновлення нашого бізнесу, уряд постійно

працює над розробленням ефективних заходів, які допоможуть утримати бізнес на плаву і в подальшому відновлять його. Серед таких заходів хочеться особливу увагу приділити програмам «релокація вітчизняних підприємств», «доступні кредити 5–7–9%».

На нашу думку, програма релокації підприємств повністю довела свою високу ефективність. Сутність програми полягає в перевезенні виробничих потужностей підприємств з зони ризику або ж з зони активних бойових дій у безпечніші регіони нашої країни. Особливістю даної програми є її повна відкритість для усіх видів бізнесу. Пріоритетність державного підтримання бізнесу з даною програмою надається підприємствам стратегічного значення. А початок листопада 2022 року вдалося релокувати 761 підприємство, 588 з них вже змогли розпочати роботу на нових місцях [13]. Детальніше галузевий аналіз релокованих підприємств розглянемо на рис. 7.

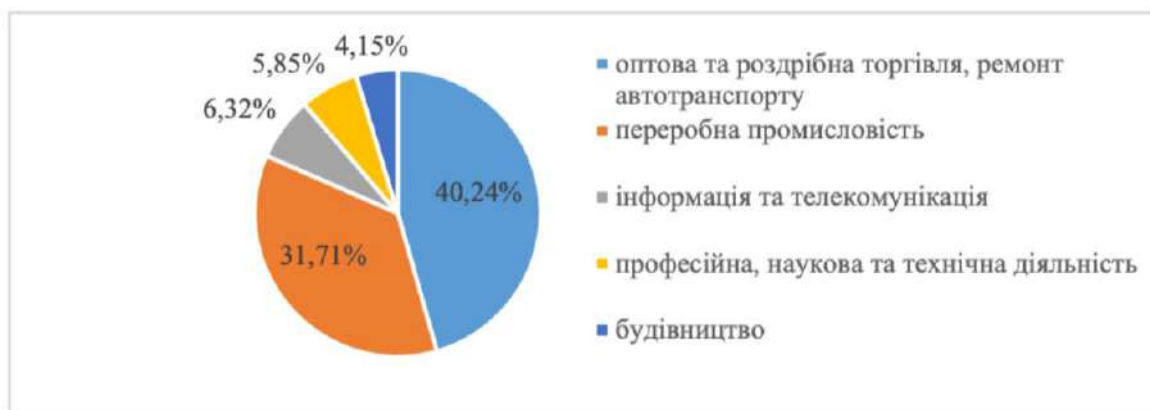

Рисунок 7. Структура релокованих підприємств українського бізнесу за галузями у 2022 році [13]

Як бачимо, найбільша частка релокованих підприємств припадає на такі напрямки: гуртова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспорту (40,24%) й переробна промисловість (31,71%).

Для детальнішого аналізу розглянемо територіальний аспект релокації бізнесу в Україні (рис. 8).

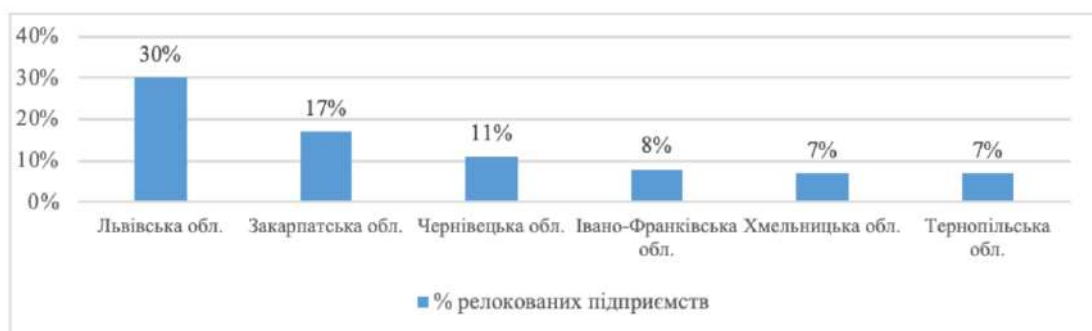

Рисунок 8. Територіальний розподіл релокованих підприємств українського бізнесу у % за 2022 рік [14]

Проаналізувавши рис. 8, можемо впевнено сказати, що програма релокації позитивно впливає на безпеку українського бізнесу. Адже як свідчать проаналізовані дані, за допомогою програми як мінімум 80% релокованих підприємств відновили свою діяльність на новому місці [14]. Найбільша кількість релокованих підприємств спостерігається у Львівській (30%), Закарпатській (17%) та Чернівецькій (11%) областях.

Наступним інструментом підтримання бізнесу, на який хочеться звернути особливу увагу, є програма «Доступні кредити 5–7–9%». Програма має на меті відновлення, підтримання та стимулювання розвитку українського бізнесу, що особливо актуально в умовах війни. Особливо актуальною дана програма є для аграрного сектора економіки України, який дуже постраждав від війни й наразі потребує значного підтримання, так як є одним з основних стратегічних секторів нашої економіки, який значною мірою визначає продовольчу безпеку нашої країни. Структуру та вагу основних напрямків програми «Доступні кредити 5–7–9%» детальніше розглянемо у табл. 2.

Таблиця 2. Основні напрямки підтримання українського бізнесу в умовах війни за програмою «Доступні кредити 5–7–9%» у 2022 році [15]

Напрямки	Кредитні угоди, млн грн	Питома вага, %
Інвестиційний напрямок	574,6	1,1
Антиковідний напрямок	4042,98	7,5
Рефінансування	5453,7	10,1
Підтримання ФОП	19,35	0,0
Підтримання посівної компанії	21245,65	39,4
Підтримання бізнесу у воєнний час	22609,33	41,9
Усього	53945,61	100

Ще одним важливим інструментом підтримання українського бізнесу державне податкове стимулювання, яке виявилось особливо ефективним в умовах війни й допомогло бізнесу утриматися на плаву. Серед основних податкових заходів, які допомогли підтримати український бізнес у 2022 році варто виділити такі:

- звільнення від сплати ЄСВ ФОПів 1 та 2 групи;
- відтермінування сплати податків для підприємств, які перебувають у важких економічних умовах;
- можливість сплати ЄП у розмірі 2% від обороту для більшості підприємств;
- відтермінування або звільнення від сплати ЄСВ та штрафів;
- скасування акцизного збору на пальне, в подальшому зменшення податків на пальне та оборонні товари;
- скасування сплати екологічного податку та податку на землю;
- розроблення низки податкових пільг;
- розроблення ефективних рішень з податкового підтримання малого бізнесу [16].

Не зважаючи на значне державне підтримання та стимулювання українського бізнесу, а також створення державних грантових програм, деякі напрямки бізнесу, не зважаючи на позитивні тенденції, все ще потребують нових ефективних економічних рішень. Саме тому хочемо запропонувати низку актуальних державних грантових програм з підтримання українського бізнесу в умовах війни:

- створення ефективної та багатофункціональної програми з підтримання та стимулювання аграрного сектора. Програма має забезпечити підприємства аграрного сектора (великих, середніх та малих) необхідною сировиною, обладнанням та інфраструктурою. Реалізація програми допоможе забезпечити оптимальне функціонування агропідприємств, збереже значну кількість робочих місць, стабілізує ціни на аграрну продукцію, а також сприятиме позитивному розвитку продовольчої безпеки України;
- розроблення багатофункціональної програми з підтримання промислових підприємств. Програма матиме на меті стимулювання промислових підприємств до розвитку у кризових умовах, сприятиме формуванню стабільної цінової політики на продукцію, а також розвиватиме експортний потенціал України за рахунок укладання угод та співпраці з закордонними промисловими підприємствами-партнерами;

- запровадження ефективної програми мікрогрантів для підтримання та стимулювання підприємств малого бізнесу. Дана програма допоможе забезпечити економічну безпеку підприємствам малого бізнесу як підприємствам, що мають найбільшу частку закриття в умовах війни.

Висновки. Український бізнес зазнав непоправних втрат внаслідок повномасштабної війни, яка розпочалася 24 лютого 2022 року. Економіка зазнала й продовжує зазнавати значних втрат, ми втратили значну частину свого виробничого, експортного та аграрного потенціалу. Підприємства українського бізнесу працюють в екстремальних умовах, багато з них були вимушені припинити свою діяльність. Не зважаючи на важкі умови та складність ситуації, Уряд України постійно розробляє та впроваджує ефективні економічні заходи з підтримання та стимулювання бізнесу. Серед таких програм важливо відзначити: «Релокація бізнесу» та «Доступні кредити 5–7–9%». Також держава впровадила низку ефективних податкових заходів, що допомогли підтримати функціонування бізнесу в умовах війни. Варто зауважити, що Уряд України має значні успіхи та перспективи у реалізації заходів підтримання нашого бізнесу. Проте вважаємо, що дані заходи потребують постійного удосконалення, адже війна триває і нашій економіці потрібні зважені та ефективні рішення, які підтримають бізнес та сприятимуть визначенню перспектив щодо його майбутнього розвитку. Саме тому запропоновано три цільових програми, спрямовані на розвиток таких напрямів, як аграрний сектор, промислове виробництво, малий бізнес. Комплекс наведених заходів забезпечить належне підтримання бізнесу в умовах воєнного стану й допоможе мінімізувати вплив наслідків війни на функціонування українського бізнесу.

Conclusions. After conducting a detailed analysis, we can say that Ukrainian business suffered irreparable losses as a result of the full-scale war that began on February 24, 2022. The economy suffered and continues to suffer significant losses, we lost a significant part of our production, export and agricultural potential. Ukrainian business enterprises work in extreme conditions, many of them were forced to stop their activities. Despite the difficult conditions and the complexity of the situation, the government of Ukraine constantly develops and implements effective economic measures to support and stimulate business. Among such programs, it is important to note the following programs: «Business Relocation» and «5–7–9% Available Loans». The state also implemented a number of effective tax measures that helped support business operations in wartime conditions. It is worth noting that the government of Ukraine has significant success and prospects in the implementation of measures to support our business, however, I believe that these measures need constant improvement, because the war continues and our economy needs balanced and effective solutions that will support business and help determine the prospects for its future development. That is why the work proposes three targeted programs aimed at the development of such areas as: agricultural sector, industrial production, small business. The complex of the above measures will ensure proper support of business in the conditions of martial law and will help minimize the impact of the consequences of the war on the functioning of Ukrainian business.

Список використаних джерел

1. Голобородько Я. Війна в Україні: економіка, бізнес, логістика, допомога. Офіційний сайт транспорту та логістики. 2022. URL: <https://trans.info/ru/viyna-v-ukrayini-ekonomika-biznes-logistikadopomoga-279148> (дата звернення: 10.03.2023).
2. Пласкоть Є. Економічні збитки від війни: скільки українців втратили роботу через Росію. 2022. URL: <https://economics.segodnya.ua/ua/economics/business/ekonomicheskij-ushcherb-ot-voyny-skolko-ukraincev-poteryali-rabotu-iz-za-rossii-1610397.html> (дата звернення: 11.03.2023).
3. Шварц Д. Створення надійного тилу: як працює державна програма релокації бізнесу. Інформаційне агентство «Уніан». 2022. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/stvorennya-nadiynogo-tilu-yakpracuyue-derzhavna-programa-relokaciji-biznesu-novini-ukrajina-11771461.html> (дата звернення: 10.03.2023).

4. Бородіна О. Сільське господарство України в умовах воєнного стану: уроки для суспільства і політиків. 2022. URL: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=9288> (дата звернення: 14.03.2023).
5. Мамчур В. Тенденції та перспективи розвитку аграрного підприємництва в Україні. Соціально-економічні проблеми і держава. 2021. Вип. 1 (24). С. 45–53.
6. Сабій І. М. Вибір моделі аграрного устрою України як основи всебічного сталого сільського розвитку. Економіка АПК. 2021. № 9. С. 82–90. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202109082>
7. Василюк Ю., Тимошук Н. Конкуренентоспроможність в умовах воєнного стану. 2022. URL: http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/38530/2/FMZKPNES_2022_Vasyliuk_J-Competitiveness_in_conditions_166-167.pdf (дата звернення: 17.03.2023).
8. The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2022. 1436 p.
9. Український бізнес відновлює виплати працівникам та підрядникам – опитування. Gradus Research: веб-сайт. URL: <https://goo.su/hwMq0> (дата звернення: 21.03.2023). DOI: <https://doi.org/10.33573/ujoh2023.01.021>
10. Концепція Державної цільової програми розвитку галузі туризму «Мандруй Україною» до 2026 року. URL: https://mkip.gov.ua/files/pdf/Концепція_розвитку_туризму_2021_public.pdf (дата звернення: 17.03.2023).
11. Міністерство аграрної політики та продовольства України. URL: <https://minagro.gov.ua/> (дата звернення: 22.03.2023).
12. Дослідження стану та потреб бізнесу в Україні. Вересень, 2022. URL: https://business.dii.gov.ua/uploads/4/24573stan_ta_potrebi_biznesu_v_umovah_vijni_rezul_tati_opituvanna_u_veresni.pdf / (дата звернення: 22.03.2023).
13. Гордійчук Д. Збитки України від війни перевищили \$127 мільярдів у вересні – KSE. Економічна правда. 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/10/21/692884/4/> / (дата звернення: 24.03.2023).
14. Вереньова Д. Майже 80% релокованих підприємств відновили роботу на нових місцях. 24 бізнес. URL: https://24tv.ua/business/relokatsiya-ukrayinskih-pidpriemstv-mayzhe-80-vidsotkiv-vidnovili_n2188282 (дата звернення: 24.03.2023).
15. Інформація про результати Державної програми «Доступні кредити 5–7–9%». URL: <https://bdf.gov.ua/uk/informaciya-pro-rezultati-derzhavnoji-programidostupni-krediti-5-7-9> (дата звернення: 27.03.2023)
16. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 № 2120-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text/> / (дата звернення: 30.03.2023).

References

1. Holoborodko Iaroslav (2022). Viina v Ukraini: ekonomika, biznes, lohistyka, dopomoha. Ofitsiynisait transportu ta lohistyky [War in Ukraine: economy, business, logistics, aid]. URL: <https://trans.info/ru/viyna-v-ukrayini-ekonomika-biznes-logistikadopomoga-279148> (accessed: 10 March 2023).
2. Plaskon Ievheniia (2022). Ekonomichni zbytky vid viiny: skilky ukraintsiv vtratyly robotu cherez Rosiiu [Economic losses from the war: how many Ukrainians lost their jobs because of Russia]. URL: <https://economics.segodnya.ua/ua/economics/business/ekonomicheskiy-ushcherb-ot-voyny-skolko-ukraincev-poteryali-rabotu-iz-za-rossii-1610397.html> (accessed: 11 March 2023).
3. Shvarts D. (2022). Stvorennia nadiinoho tylu: yak pratsiuie derzhavna prohrama relokatsii biznesu [Creating a reliable rear: how the state business relocation program works]. Informatsiine ahenstvo “Unian”. Available at: <https://www.unian.ua/economics/finance/stvorennia-nadiynogo-tilu-yakpracyuyue-derzhavna-programa-relokacii-biznesu-novini-ukrajina-11771461.html> (accessed 10 March 2023).
4. Borodina O. (2022). Silske hospodarstvo Ukrainy v umovakh voiennoho stanu: uroky dlia suspilstva i politykiv [Agriculture of Ukraine under martial law: lessons for society and politicians]. URL: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=9288> (accessed 14 March 2023).
5. Mamchur V. (2021). Tendentsii ta perspektivy rozvytku ahrarnoho pidpriemnytstva v Ukraini [Trends and prospects for the development of agrarian entrepreneurship in Ukraine]. Sotsialno-ekonomichni problemy i derzhava. 2021. Vol. 1 (24). P. 45–53.
6. Sabii I. M. (2021). Vybir modeli ahrarnoho ustroi Ukrainy yak osnovy vsebichnoho staloho silskoho rozvytku [The choice of the model of the agrarian system of Ukraine as the basis of comprehensive sustainable rural development]. Ekonomika APK. No. 9. P. 82–90. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202109082>
7. Vasyliuk Yu., Tymoshchuk N. (2022). Konkurentospromozhnist v umovakh voiennoho stanu. URL: http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/38530/2/FMZKPNES_2022_Vasyliuk_J-Competitiveness_in_conditions_166-167.pdf (accessed: 17 March 2023).

8. The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2022. Doi: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4-48>.
9. Ukrainyskiy biznes vidnovliuie vyplaty pratsivnykam ta pidriadnykam – opytuvannia [Ukrainian business resumes payments to employees and contractors – survey]. Gradus Research: veb-sait. URL: <https://goo.su/hwMq0> (accessed: 21 March 2023). DOI: <https://doi.org/10.33573/ujoh2023.01.021>
10. Kontseptsiiia Derzhavnoi tsilovoi prohramy rozvytku haluzi turyzmu “Mandru Ukrainoiu” do 2026 roku [Concept of the State target program for the development of the tourism industry “Travel Ukraine” until 2026]. URL: https://mkip.gov.ua/files/pdf/Kontseptsiiia_rozvytku_turyzmu_2021_public.pdf (accessed: 21 March 2023).
11. Ministerstvo ahrarynoi polityky ta prodovolstva Ukrainy. URL: <https://minagro.gov.ua/> (accessed: 22 March 2023).
12. Doslidzhennia stanu ta potreb biznesu v Ukraini [Study of the state and needs of business in Ukraine]. Veresen, 2022. URL: https://business.diaa.gov.ua/uploads/4/24573stan_ta_potrebi_biznesu_v_umovah_vijni_rezul_tati_opituvanna_u_veresni.pdf / (accessed: 22 March 2023).
13. Hordiichuk D. (2022). Zbytky Ukrainy vid viiny perevyschlyly \$127 miliardiv u veresni – KSE [Ukraine’s losses from the war exceeded \$127 billion in September – KSE]. Ekonomichna pravda. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/10/21/692884/> 4. / (accessed: 24 March 2023).
14. Verenova D. (2022). Maizhe 80% relokovanykh pidpriemstv vidnovyly robotu na novykh mistsiakh [Almost 80% of relocated enterprises resumed work at new locations]. 24 biznes. URL: https://24tv.ua/business/relokatsiya-ukrayinskih-pidpriemstv-mayzhe-80-vidsotkiv-vidnovili_n2188282/ / (accessed: 24 March 2023).
15. Informatsiia pro rezultaty Derzhavnoi prohramy “Dostupni kredyty 5–7–9%” [Information on the results of the State program “Affordable loans 5–7–9%”]. URL: <https://bdf.gov.ua/uk/informaciya-pro-rezultati-derzhavnoi-programidostupni-krediti-5-7-9> (accessed: 27 March 2023).
16. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo dii norm na period dii voiennoho stanu: Zakon Ukrainy (2022). [On the introduction of amendments to the Tax Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding the effect of norms during the period of martial law: Law of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text/> / (accessed: 30 March 2023).